

AZ IDŐSKORI ÉLELMISZERFOGYASZTÁS MAGYARORSZÁGI VONATKOZÁSAI ÉS IDŐBELI ASPEKTUSAI

Dr. PhD Véghová Katarína

egyetemi adjunktus, J. Selye University in Komárno, Faculty of Economics

SUMMARY

Aging is not only a challenge for food producers, but also provides a treasure trove of new opportunities for product development and innovations. We have designed a prototype model of food consumption of the elderly with the goal of calling the attention of producers and growers to the specific needs of this growing market segment. However, the food consumption habits of the elderly cannot be compacted into a single model, since this specific age group is not homogenous. By designing hypothetical models we are hoping to facilitate the further research of the issue. In the near future we want to test and try our general models in practice, involving the producers as well as the consumers. The models point at the specific needs of aging populations and their choice of food products based upon reasonable decisions and focusing on the future. Considerations of the future perspective are an important feature of this behavior, since it might significantly improve the quality of life and health awareness of the elderly, their decisions in the field of consumption, and ultimately their general health and welfare conditions.

Keywords: aging population, food consumption behavior model, longevity

1. BEVEZETÉS

A fogyasztói magatartáson belül az élelmiszerfogyasztói magatartás több szempontból is speciális helyet jelent. Egyrészt az ember létfenntartásához kapcsolódik közvetlenül vagy közvetve, másrészt hosszú biológiai, társadalmi, kulturális folyamatok eredménye, harmadrészt a legkomplexebb emberi magatartásformák egyike. Az élelmiszerfogyasztói magatartás korlátozottan racionális, mivel az információellátottság tökéletlen a kevés vagy a túl sok információ következtében. Az egyén korlátozott információ feldolgozó és értékelő képessége, a jövőre vonatkozó információk valószínűsége, valamint a piaci szereplők közti aszimmetrikus információ is ez irányban hatnak. A korlátozott információ (fogyasztás előtt, alatt és után) és arra épülő érzékelés és észlelés (tapasztalat, tudás, emlékezés, stb.) a kristálytisztta racionalitáshoz képest torzított eredményre vezet. A torzítás nem tudatos, hanem tudat alatti tényezőkön alapul.

A fiatal, a középkorú és az idős generáció közötti fogyasztásbeli különbség nem vitatott (CSERES-GERGELY–MOLNÁR, 2008). Kijelenthető, hogy a korosodás folyamatának fentebb bemutatott univerzalitása újabb és újabb igényeket támaszt az élelmiszerekkel szemben. Ennek ellenére a marketing főként a fiatal generációt célozza meg, kevésbé veszi figyelembe a jelentős potenciált képviselő idősebb, érett generáció igényét. A fejlett országokban az idősödő társadalom tényét felismerve elkezdtek alkalmazkodni az új születőben levő igényekhez, s stratégiájukat ennek megfelelően alakítani, hogy „senior-barát” termékeket hozzanak létre a különböző javak és szolgáltatások piacán (PETTIGREW, 2005). A felgyorsult változások sorozata felveti a kérdést, hogy a jelen idő seniorjának kialakított termékek mennyire lesznek majd a közeljövő seniorjainak számára megfelelőek. A kiadási szerkezetet vizsgálva megállapítható, hogy az élelmiszerek szerepe a fogyasztási szerkezetben jelentős, de a tendenciáját vizsgálva egyre kisebb részt foglal el. Általánosságban elmondható, hogy a fogyasztás – egy-két termék kivételével – csökken, mennyiségi telítődéssel szembesülünk (KESZTHELYINÉ, 2004; LEHOTA, 2004), de az egészségmegőrzés és az

ételmiszerbiztonsági okok miatt a jelentősége tovább fokozódik. A magyar társadalomban is várható, hogy a fogyasztási javak minőségének, és azok származásának egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a fogyasztók a vásárlásaik során.

2. AZ AKTÍV IDŐSKORI ÉLELMISZERFOGYASZTÁS IDŐBELI ASPEKTUSAI

Az 1. ábrán látható konstrukció – egyfajta bevezetéként – az aktív időskori ételmiszerfogyasztás időbeli aspektusaira terjed ki. Három idősík segítségével (múlt, jelen, jövő) magyarázza a vizsgált szegmens szokásainak változásait, és próbálja felvezetni az egyes alapvető tényezőket.

A múlt egy fontos meghatározó jellemzője az ételmiszerfogyasztás területén a tapasztalat és a normák. Az információáramlás szűkösége eredményezte az apáról-fiúra, anyáról-leányra szálló tapasztalatcserét, illetve hagyományörzést. A táplálékforrások behatároltsága lényegében a technikai fejletlenség eredménye. Számos ételmiszer kizárólag szezonális jelleggel volt fogyasztató, mivel eltarthatóságuk szűk korlátok között mozgott. A beszerzési módok behatároltak voltak, leggyakrabban közvetlen a termelőtől történt. A világgazdaság kialakulása előtt a piacok helyi és regionális léptékűek voltak. A múltra jellemző tényezők azonban számos téren előnyt képviseltek, pl. a közvetlen termelőtől való beszerzés biztonságérzetet, illetve frissességet jelentett a vásárlónak. Tapasztalataik és lehetőségeik révén próbálták az eltarthatóságot is növelni, különféle eljárások és a tároló kamrák segítségével.

A jelenkor a határtalan áruáramlás és információáramlás jegyében telik. Az ételmiszerpiacon az elmúlt években bekövetkezett, s a közeljövőben beteljesülő változások az alábbiakra vezethetők vissza: öregedő népesség, az egyfős háztartások számának növekedése, az egészséggel való több törődés, változó foglalkoztatási struktúra, gyors technológiai fejlődés, nemzetközi utazások bővülése, a média erősödő szerepe.

A születéskor várható élettartam a vizsgált időszakban összességében javult Magyarországon. Az egyik oldalon ez tény magyarázható a megváltozott életstílussal, életmóddal, életszínvonallal. A másik oldalon viszont az orvostudomány olyan betegségeket kiváltó faktorok nagyarányú felbukkanásáról informálja a lakosságot, amely tudatosan vezet a táplálkozási szokásaink megváltoztatásához (pl. allergia, ételmiszerekre való érzékenység, szív- és érrendszeri betegségek, emésztőrendszer betegségei, stb.). Számos esetben azonban az eltarthatóságra való törekvés egyik következménye a túlzott tartósítószer adagolása az ételmiszerekbe, amely allergiás tünetek kialakulásához vezethet. A határtalan ételmiszerválaszték napjaink egyik meghatározó eleme, megszűnően a szezonális – export, import tevékenységek hatására – éves életritmust kialakító jelensége, illetve megszűntek az áthidalhatatlan távolságok (SIMAI, 2007; NEMES NAGY, 2008). Az egyik oldalról ezt a nemzetközi utazások bővülése eredményezte, a másik oldalról pedig azoknak az ételmiszerkereskedelmi láncolatoknak az elterjedése, akik egész évben biztosítani tudják a fogyasztói igények szerinti áruválasztékot.

A nem lehetetlen jövőt próbáljuk meg kitapintani és a jelenből kiindulva továbbgondolni (NOVÁKY, 2006). A fogyasztási szerkezet átalakulása tovább folytatódik. Az időskorú fogyasztókra jellemző lesz a közeljövő orientáltság, mint a magatartási elemek alapvető tényezője. Rendkívül komoly következményei lehetnek ugyanis az egészségtudatosságra, egészséggel kapcsolatos döntésekre, továbbá az egészségi állapot alakulására is. A tömegtájékoztatás egyik fontos vetülete lehetne a valós tényeken és összefüggéseken alapuló ételmiszer- és táplálkozásismeret, mivel ezek birtokában az ember már saját maga is javíthatja az egészségét.

Összességében elmondható, hogy kibontakozóban van a vásárlási-fogyasztási szokások új hulláma, amely formálja a középkorúak magatartását és beépíthető az időskori fogyasztók mindennapjaiba:

- nő a természetes eredetű ("bio" stb.) termékek népszerűsége;
- tovább növekszik a funkcionális élelmiszerek iránti igény;
- fokozódik az egészséges táplálkozásra való törekvés;
- a kis időráfordítással készíthető "kényelmi" termékek értékesítése bővül;
- a vásárlásra fordított idő mérséklődik, az egy helyen egy hétre való vásárlás nyer teret;
- a házon kívüli étkezés több változattal bővül.

Az időskori élelmiszerfogyasztás aspektusai közül a hasznosság (hasznosulás) nyomon követése a modellben az utolsó fázis. A múltban nem tulajdonítottak ennek nagy jelentőséget, hiszen a pusztta létfenntartás volt a cél. A jelenben és a jövőben viszont fokozott jelentőséggel bír az életminőség is. A termék tulajdonságait a fogyasztó először is azok hasznossága alapján rangsorolja. A hasznosság, a vásárló előzetes ismeretei és személyes tapasztalata alapján körvonalazódik. Az élelmiszerek kritikus tulajdonságai különösen fontosak a fogyasztó számára, pl: íz, frissesség, egészségesség és az ár. A bizonytalansági faktorokat figyelve tudni kell, hogy az általában vett időskori fogyasztót sohasem ismerhetjük pontosan, hiszen rendkívül nagyfokú az öregek heterogenitása. Továbbá folyamatosan változik az egyén lelkiállapota, jövedelmi helyzete, egészségügyi állapota, és ezek függvényében az élelmiszerfogyasztásának hasznosságát gyakran átértékelheti. Pontosán ezért a termék értékének maximalizálásához folyamatosan nyomon kell követni e fragmentálódó réteg fogyasztói magatartás változásait, illetve a nekik címzett kritikus termék tulajdonságokat.

3. AZ AKTÍV IDŐSKORI MINŐSÉG-ÉS EGÉSZSÉGTUDATOS ÉLELMISZERFOGYASZTÁS JÖVŐORIENTÁLT MODELLJE

A 2. ábrán látható modellnek három alapvető kiindulópontja van:

- gazdasági és társadalmi (kulturális) tényezők;
- az individuumhoz kötődő tényezők;
- élelmiszerhez kötődő tényezők.

Felvázolásakor a klasszikussá vált PILGRIM-féle (1957) élelmiszer-fogyasztói magatartási modellből indultunk ki. E modell alapvető meghatározója az észlelés. Kiinduló pont az élelmiszer fizikai és kémiai jellemzői, melyek a fiziológiai szükségletre vannak hatással. A vásárlás/fogyasztás során az egyén az észlelt valóság és az objektív valóság különbségeit próbálja meg kiegyenlíteni (kognitív disszonancia). Tehát az élelmiszerfogyasztási magatartás kapcsán gondolatainkban és cselekedeteinkben gyakran ellentmondást fedezhetünk fel.

A gazdasági és társadalmi tényezők elemzésénél fontosnak tartható az idősödő korban átalakuló jövedelemszerzési pozíció és a társas kapcsolatok. Ezekhez a módosuló helyzetekhez igazodva fontos a fogyasztó számára a saját hatékonyságának felmérése, mivel fogyasztását arányba kell állítani a jövedelmi szinttel.

A magyar lakosság egészségi állapota aggasztóan romlik (GAÁL, 1998). A gyorsuló életritmus, a civilizáció megköveteli az egészséges életmódra nevelést. A megfelelő egészségi állapot fenntartása nagymértékben tudatos törekvés és erőfeszítés eredménye, hiszen a személy nem pusztán passzív elszenvetője azoknak a körülményeknek, amelyek közt jól vagy rosszul érzi magát, hanem megteremtője is.

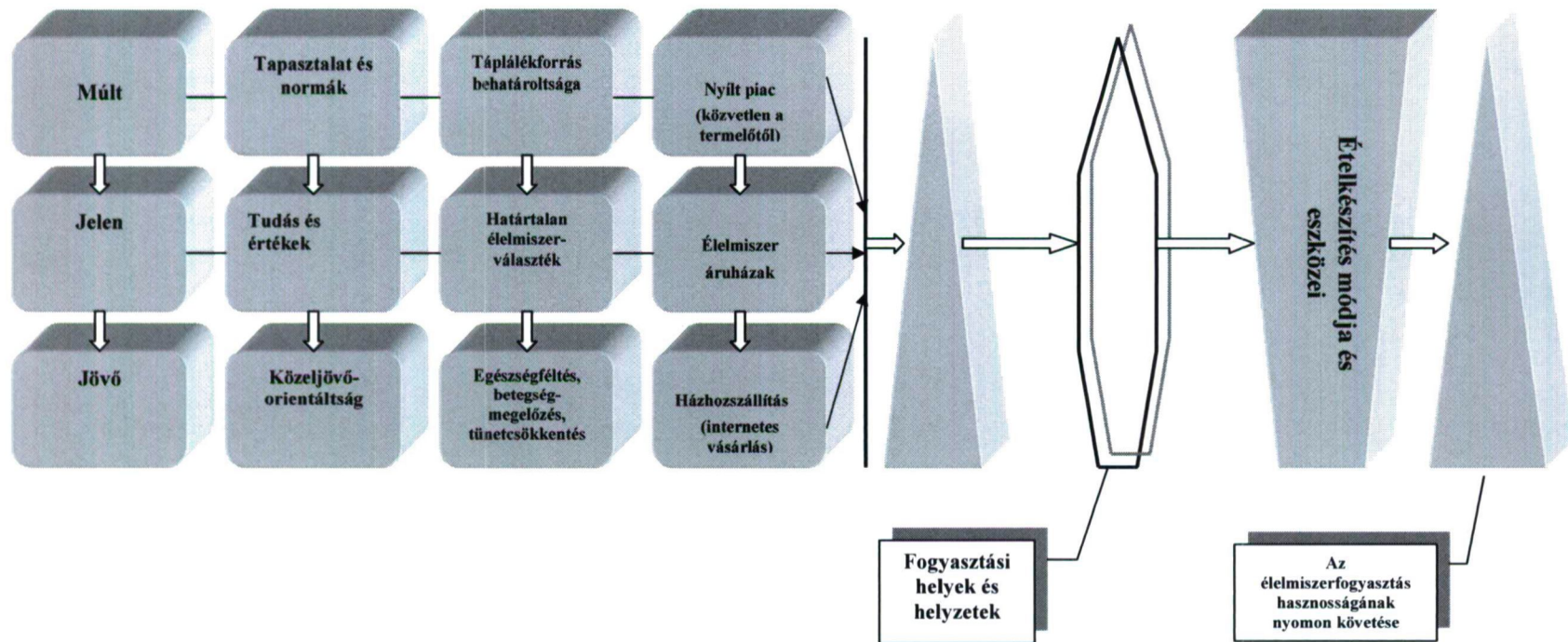
A személyhez kötődő faktorok egyértelműen a pszichikai tényezőkön alapulnak. Három alcsoportot lehet kialakítani a kutatásunk tárgya kapcsán: a konkrét kognitív tényezők, észlelési tényezők, befolyásoló tényezők és az indítékok. A konkrét kognitív tényezőknel alapvető az egészség fontossága (relatív fontosság), a külső egészségügyi kontroll, illetve az észlelt egészségi állapot. A pszichikai tényezők kapcsolódnak a termékek során megjelenő relatív attitűddel. Tehát ebben az esetben kifejezi, hogy a fogyasztó miként viszonyul az

élelmiszerhez (HOFMEISTER-TÓTH, 2006). Mivel a megismerés, a tanulás megelőzi az attitűd kialakulását és megváltozását, fontos szerepe lehet a marketingnek. A kommunikáció hatékony alkalmazása, a kulturális kontextusba ágyazott egyéni szokásokkal karöltve, ráirányíthatja a figyelmet az ételkészítés módjainak fontosságára, elősegíti az egészségtudatos életformán, illetve értékracionális gondolkodáson (SZÁNTÓ, 1998) alapuló élelmiszerfogyasztást.

Az élelmiszerhez kötődő tényezők az élelmiszerminőségi tényezők és az élelmiszertulajdonságok. A fogyasztók egészségtudatosabb csoportjánál egyre jellemzőbbé válik, hogy elfordulnak a tömegtermékektől, tudatosan keresik a magasabb hozzáadott értékkel rendelkező, különleges minőségű, speciális táplálkozási igényt kielégítő termékeket. Mai viszonylatban, amikor minőségről beszélünk, egyrészt a táplálkozási előnyt értjük, a másiktól pedig a természetességet, élvezeti értéket, az elfogadható árat, összefoglalva tehát a piacképességet (LAKNER-SARUDI, 2004). Az élelmiszergyártók funkcionális élelmiszereket fejlesztenek, amelyek összetételét módosítják: egyes komponenseket szegényítik, más komponenseit dúsítják. Az ilyen típusú élelmiszereknek pozitív hatása lehet több élettani funkció esetében, ami jobb egészségi állapotban, kellemesebb közérzetben és egyes betegségek kockázatának csökkentésében mutatkozhat meg (SZAKÁLY-BERKE, 2004). A funkcionális élelmiszerek hivatottak tápláló jellegük mellett fokozni a szervezet védekező mechanizmusait, megakadályozzák egyes betegségek kialakulását (magas vérnyomás, cukorbetegség), segítik az egyes betegségekkel való felgyógyulást, fenntartják a fizikai és testi kondíciót és lassítják az öregedést. Bizonyított összefüggéseknek már manapság is birtokában vagyunk. Például a színes gyümölcsökben és a zöldségekben található a legtöbb antioxidáns, melyek fokozzák a szervezet ellenállóképességét és megnövelik az élettartamot, igaz nem lassítják az öregedési folyamatot. Ha viszont már a napi 1500 kalóriás főleg gyümölcsökből és zöldségekből álló szigorú diétát képes valaki betartani, akkor a csökkenő testhőmérséklet és állandó éhségérzet mellett az öregedési folyamat is lelassítható (LÁSZLÓ-FALUS, 2002, 407-408). A felsoroltakból következtetni lehet az idősödő korosztály specifikus szükségleteire és eljuthatunk a tudatos és jövőorientált élelmiszerválasztáshoz. A jövőorientáltság, mint magatartási elem fontos tényező (HIDEG, 2007), mert mint beállítódottság, rendkívül komoly következményei lehetnek az időskorúak egészségtudatosságára, egészséggel kapcsolatos döntéseire és így egészségi állapotuk alakulására is.

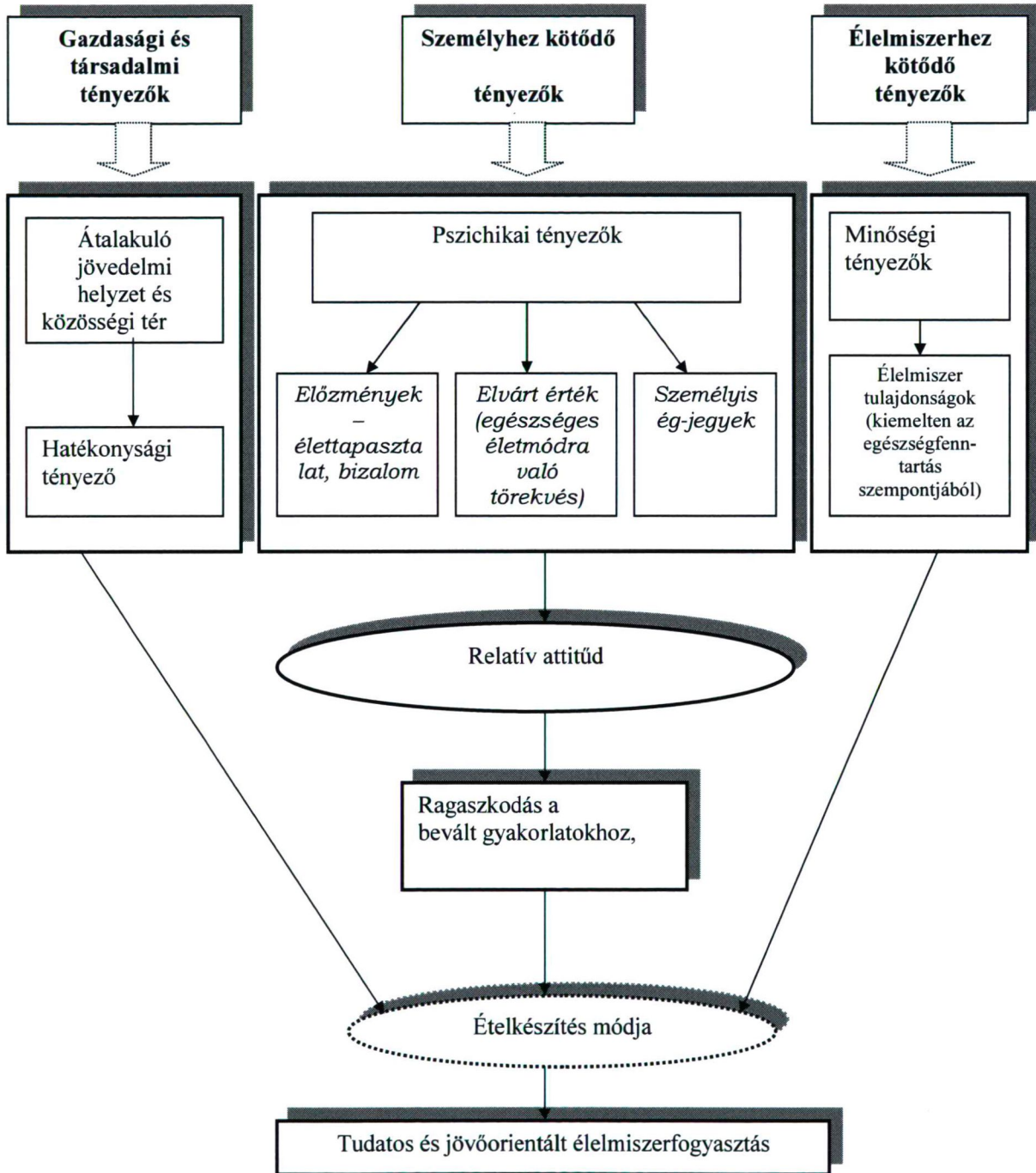
CSETE és LÁNG (1999) a minőséget valamennyi meghatározó dimenziójában igyekszik megragadni, amikor felállítja minőség-modelljét. Értelmezésük szerint a minőség összetett, komplex, többtényezős rendszerbiológiai, műszaki, technológiai, közegészségügyi, fogyasztói, piaci, táplálkozás-élettani, környezeti, élelmiszer- és élelmiszerbiztonsági stb. vonatkozásokkal és bonyolult, soktényezős folyamatokkal. Tömörebb megfogalmazás szerint: „a minőség a célnak való megfelelés”.

1. ábra: Az aktív időskori ételmeiszerfogyasztás időbeli aspektusai

Forrás: a szerző saját szerkesztése

2. ábra: Az aktív időskori minőség- és egészségtudatos ételmszerfogyasztás jövőorientált modellje

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4. ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az idősödés nem csak kihívás az élelmiszert előállítók számára, hanem új lehetőségek tárháza is a termékfejlesztés és innovációs tevékenységek terén. Specifikusan az időskorúakra szabott élelmiszerfogyasztási magatartási modelljeinket abból a célból dolgoztuk ki, hogy felhívjuk a gyártók, termelők figyelmét ezen egyre bővülő piaci szegmens, a többi korosztálytól eltérő igényeire. Nem sűrithető egy modellbe az önmagában is heterogén időskorú populáció élelmiszerfogyasztói magatartása. A két hipotetikus modell kidolgozásával a kezdő lépéseket kívántuk megtenni e téma kutatása érdekében. Közeli jövőbeli célunk, hogy a valóságban is teszteljük általános modelljeinket a termelői és fogyasztói oldalon egyaránt. A modellekből következtetni lehet az idősödő korosztály specifikus szükségleteire. A modulokat végigjárva eljuthatunk a bölcsességen alapuló és/vagy jövőorientált élelmiszerválasztáshoz. A jövőorientáltság, mint magatartási elem fontos tényező, mert mint beállítódottság, rendkívül komoly következményei lehetnek az időskorúak minőség- és egészségtudatosságára, a táplálkozással kapcsolatos döntéseire és így végső soron egészségi állapotuk és jólétük alakulására is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cseres-Gergely Zsombor - Molnár György (2008): Háztartási fogyasztói magatartás és jólét Magyarországon a rendszerváltás után. *Közgazdasági Szemle* Vol. 55. No. 2. 107-135. o.
- Csete László - Láng István (1999): Minőség és agrárstratégia. *Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest, 15-38. o.
- Gaál Béla (1998): A magyar háztartások élelmiszerfogyasztási szokásai. *Marketing&Menedzsment*, Vol. 50. No.3. 71-75. o.
- Hideg Éva (2007): A forecasttól a foresightig. *Magyar Tudomány*, Vol. 168. No. 9. 1167-1170. o.
- Hofmeister - Tóth Ágnes (2006): *Fogyasztói magatartás*. AULA Kiadó, Budapest.
- Keszthelyiné Rédei Mária (2004): Az időskorú háztartások fogyasztási színvonala és szerkezete. In: *Időskorúak Magyarországon*. KSH, Budapest, 144-174. o.
- Lakner Zoltán – Sarudi Csaba (2004): Ways and deadlocks in the strategic development of the Hungarian food chain. *Gazdálkodás*, Vol. 49. No. 8. 48-57. o.
- László Valéria – Falus András (2002): Az öregedés sejtteni és genetikai alapjai. *Magyar Tudomány*, Vol. 58. No. 4. 406-411. o.
- Nemes Nagy József (2008): *A tér a társadalomkutatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nováky Erzsébet (2006): Jövőkutatás és felelősség. *Magyar Tudomány*, Vol. 167. No. 9. 1090-1098. o.
- Pettigrew, A.M. (2005): Segment with segments: Younger and Older Seniors Expectations of Financial Planning Service. *Journal of Research for Consumer*, Issue 7. 24-34. o.
- Pilgrim, F.J. (1957): The Component of Food Acceptance and Their Measurement. *American Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 5. No. 2. 171-175. o.
- Simai Mihály (2007): A világ a XXI. század forгатagában: útelágazások és útvesztők. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szakály Zoltán – Berke Szabolcs (2004): A táplálkozás, a minőség és a marketing kapcsolata élelmiszereknél. In: Berács, J. –Lehota, J. –Piskóta, I. –Reketye, G.(szer.): *Marketingelmélet a gyakorlatban*. KJK Kerszöv, Budapest, 319-335. o.
- Szántó Zoltán (1998): A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány. In: Csontos László (vál.) *A racionális döntések elmélete*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 7-24. o.